

ПУБЛІЧНІ Й ПРИВАТНІ ІНТЕРЕСИ В ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Щербина В. С.,

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
завідувач відділу правових проблем підприємництва
НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті розглядаються деякі проблеми співвідношення публічних і приватних інтересів у господарських відносинах. Зазначається, що саме завдяки поєднанню в ГК України та інших актах господарського законодавства «публічних» і «приватних» норм досягається ефективно правове регулювання відносин у сфері господарювання.

Ключові слова: приватні та публічні інтереси, господарські відносини, співвідношення приватних та публічних інтересів.

На сучасному етапі розвитку демократичного суспільства в нашій країні все більше уваги привертають до себе категорії «інтерес», «публічний інтерес», «приватний інтерес», що розглядаються як важливі елементи системи соціальних цінностей.

Слід зазначити, що проблема інтересу в праві та визначення співвідношення приватних і публічних інтересів у різних сферах життєдіяльності завжди викликала і викликає потяг дослідників до її дослідження та розв'язання.

Не є винятком і сфера економіки, особливість дискусій щодо приватноправових і публічно-правових аспектів правового регулювання в якій доповнюється до того ж ще й протистоянням різних наукових шкіл – цивільного і господарського права.

Так, питанням співвідношення приватних і публічних інтересів при правовому регулюванні підприємницької діяльності присвячено дослідження О. Я. Курбатова [1], співвідношенню приватних і публічних інтересів в правовому регулюванні реклами – Б. О. Дзгоевої [2]. Проблеми правового забезпечення публічних і приватних інтересів в господарських товариствах досліджувала О. М. Вінник [3], приватноправові та публічно-правові засади регулювання підприємницьких відносин – О. Д. Крупчан [4] та ін.

Така увага науковців до проблеми інтересу в господарському праві обумовлена тим, що поєднання публічно-правових і приватноправових засад є характерним для господарського законодавства, норми якого регулюють господарські відносини, що виникають у процесі організації (публічно-правовий аспект) та здійснення господарської діяльності (приватноправовий аспект) між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Таку позицію відстоюють представники господарсько-правової науки.

Зміст поняття «охоронюваний законом інтерес» частково розкрито в рішенні Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р., проте, як і раніше, поняття, розмежування і співвідношення публічних і приватних інтересів по-різному тлумачаться в правовій літературі.

Як і в часи Стародавнього Риму, нині публічні інтереси пов'язують з публічним правом як однією із складових (поруч з приватним правом) права взагалі, не завжди зважаючи на те, що право є похідним стосовно інтересу, оскільки виражає і захищає його притаманними йому засобами і способами.

Так, за твердженням римського юриста Ульпіана, зафіксованим у Дігестах Юстиніана, «Вивчення права розпадається на два положення: публічне і приватне (право). Публічне право, яке (відноситься) до становища Римської держави, приватне, яке (відноситься) до користі окремих осіб; існує корисне в суспільному відношенні і корисне в приватному відношенні» [5, с. 83] (переклад з рос. – автор).

Втім, намагання вчених різних часів провести чітку межу між приватним і публічним правом, так само, як і між публічними й приватними інтересами, не лише не давало бажаного результату, а, навпаки, незалежно від історичного періоду, в якому здійснювалися такі дослідження, тільки посилювало дискусію, яка в Україні (так само, як і в деяких інших пострадянських державах) згасла наприкінці 20-х рр. минулого століття через панування у юридичній науці теорії єдності права і відродилася з новою силою, переважно, завдяки працям вчених-цивілістів наприкінці ХХ–початку ХХІ ст. під час розробки проектів Цивільного та Господарського кодексів України.

Термін «інтерес» застосовується як в одному, так і в іншому кодексі. Різниця полягає хіба що в тому, що законодавець у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) вживає термін «інтерес», тоді як в Господарському кодексі України (далі – ГК України) він здебільшого оперує словосполученням «законний інтерес».

Втім, якщо в ЦК України йдеться про цивільні права та інтереси особи, фізичної особи, малолітніх та неповнолітніх осіб, підопічного, юридичної особи, що свідчить про, загалом, приватноправовий характер норм цього Кодексу (посилання на інтереси держави і суспільства в ч. 1 ст. 203 ЦК України аж ніяк не можна вважати заслугою розробників проекту ЦК України), то спектр інтересів, щодо яких йдеться в ГК України, значно ширший. Це «інтереси суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому» (ч. 1 ст. 9 ГК України); «загальнодержавні і місцеві інтереси» (ч. 1 ст. 10 ГК України); «суспільні

інтереси» (ч. 5 ст. 11 ГК України); «інтереси суспільства, держави, територіальних громад, суб'єктів господарювання та громадян» (ч. 1 ст. 17 ГК України) тощо.

При цьому, на відміну від ЦК України, якому подібна термінологія не відома, ГК України широко застосовує такі терміни і юридичні конструкції, як «узгодження», «оптимальне узгодження», «врахування», «поєднання» інтересів названих вище суб'єктів, що, на наш погляд, є свідченням не публічного, а публічно-приватного характеру його норм.

Такий «подвійний» характер норм ГК України викликає критику з боку вчених-цивілістів, які, відстоюючи «чистоту» ЦК України як «кодексу приватного права», заперечують проти включення до ГК України норм приватноправового характеру, виходячи з постулату щодо неможливості поєднання в одному кодексі (законі, іншому нормативно-правовому акті) публічно-правових і приватноправових норм. Зокрема, І. В. Спасиво-Фатєєва «поєднання в одному законі приватних і публічних засад з різними методами, функціями та іншими атрибутами» розцінює як «методологічно неправильний підхід» [6, с. 58].

При цьому не звертається увага на те, що, попри оцінку його як «кодексу приватного права», ЦК України містить чималу кількість норм, що відносяться до публічно-правових.

Слід зазначити, що відомий і авторитетний романіст Й. О. Покровський, характеризує в «Історії римського права» значення Законів XII таблиць (першого писаного кодексу), зазначає, що через загальну свідомість римлян вони, говорячи словами римського історика Тита Лівія (59 р. до н.е. – 17 р. н.е.), стали «*fons omnis publici privatiq; juris*» – джерелом всього публічного й приватного права [7, с. 121]. Так що поєднання в одному кодексі приватних і публічних норм – не таке вже виняткове і неприпустиме явище, як дехто намагається довести. Та й практика нормотворення (особливо у правовому регулюванні відносин у сфері господарювання) це підтверджує.

Реалії сьогоденного життя набагато складніші, ніж ми собі уявляємо. Господарське життя, сфера господарювання – не виняток. Різноманіття суб'єктів права власності і господарювання, захист прав яких забезпечує держава, зумовлює її регулюючий вплив на економіку, без якого остання набуде ознак стихійного ринку, де перевагу буде віддано лише приватним інтересам, і де ігноруватимуться інтереси суспільства, держави.

Допустити цього держава не може. Тому й не сприймаються нею безапеляційні, не обґрунтовані нічим, крім бажання «зруйнувати Карфаген», заклики і пропозиції окремих вчених-цивілістів щодо скасування ГК України.

Світова історія розвитку комерційного (господарського) законодавства свідчить, що закони на зразок комерційних (торгових) кодексів приймаються і діють у державах різних регіонів нашої планети – у Північній та Центральній Америці (США, Панама), в Європі (Естонія, Іспанія, Латвія, Нідерланди, Німеччина, Словаччина, Туреччина, Франція, Чехія) на Далекому Сході (Корея, Таїланд, Японія) тощо. Цілком очевидно, що значна частина норм цих кодексів і законів, багато з яких було прийнято протягом останніх 20–30 рр., покликана врегульовувати відносини у сфері підприємництва (господарювання) з позицій поєднання і узгодження приватних і публічних інтересів.

Заперечення проти поєднання в ГК України публічних і приватних норм інколи супроводжуються аргументом щодо можливої заміни господарсько-правового регулювання застосуванням адміністративно-правового (з його методом «влади-підпорядкування») і цивільно-правового (з методом рівності учасників цивільних відносин) регулювання.

Академік РАН В. В. Лаптев зазначає, що Цивільний кодекс Російської Федерації включає приватноправові норми про підприємницьку діяльність, але не охоплює публічно-правових норм, що їй стосуються. Відсутність загальних норм, що відносяться до публічно-правової регламентації господарської діяльності, компенсується використанням норм адміністративного права для регулювання економіки. Іншими словами, зазначає В. В. Лаптев, публічно-правове регулювання будується не на господарсько-правовій основі, а за принципами «поліцейського» права, яке хоч і потрібне для боротьби з адміністративними правопорушеннями, але жодною мірою не відображає специфіки державного регулювання господарської діяльності [8, с. 20–21].

Наведені вище приклади кодифікації комерційного (торгового) законодавства в інших державах також певною мірою спростовують думку про те, що так звані «вертикальні» й «горизонтальні» відносини у сфері господарювання могли б бути врегульовані виключно за допомогою норм двох галузей законодавства – адміністративного й цивільного.

Наукою господарського права обґрунтовано положення про те, що особливістю господарських відносин, якщо розглядати їх на макрорівні, є їх комплексний характер, що знаходить свій вияв у нерозривній єдності, у тісному переплетенні організаційних і майнових елементів, що вимагає адекватного підходу до їх правового регулювання. Саме ГК України і є тим об'єднуючим, інтегруючим норми публічного і приватного права законом, що об'єктивно відображає потребу в комплексному правовому регулюванні господарських відносин у їх єдності, а тому будь-яке відступлення від такого комплексного підходу призведе до того, що «єдиний господарський механізм функціонуватиме як людське тіло, від якого відділено голову, – мозок окремо, тулуб окремо» [9, с. 112–113].

У зв'язку з цим варто хоч би стисло звернутися до історичного експерсу становлення і розвитку науки загалом і юридичної, зокрема.

З науки античного світу, що мала риси натурфілософії (і охоплювала певні вчення про право), предметом вивчення якої була природа загалом, в V ст. до н.е. як самостійна галузь пізнання почала виділятися математика, в IV ст. до н.е. – основи астрономії, хімії, що, зрештою, через два з половиною тисячоліття розвитку науки привело до того, що сьогодні на основі досягнень математики, фізики, хімії, біології та інших наук сформувалися і розвиваються молекулярна біологія, генетика, хімічна фізика, кібернетика, біокібернетика, біоніка тощо [10, с. 12–16], які теж, очевидно, пройшли нелегкий шлях народження і боротьби за існування. Проте на цьому тлі дивним видається те, що як і півстоліття тому вчені-юристи дискутують про основні й другорядні, самостійні і комплексні галузі права (і відповідні галузі законодавства та кодифікацію їх норм), всіляко оберігаючи «своє», «рідне» від будь-яких «зазіхань». Чого варті одні лише публікації в наукових та періодичних виданнях у зв'язку з розробленням і прийняттям ГК України, які містили далекі від науки і потреб практики характеристики цього кодексу.

Аналіз положень ГК України та інших нормативно-правових актів господарського законодавства свідчить про змішаний, «публічно-приватний» характер їх норм, що відповідає існуванню у сфері економіки як публічних, так і приватних інтересів, і зумовлений забезпеченням державою соціальної спрямованості економіки (ч. 4 ст. 13 Конституції України), а також тим, що у сфері господарювання держава здійснює довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну й соціальну політику, спрямовану на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому (ч.1 ст. 9 ГК України). Завдяки такому поєднанню «публічних» і «приватних» норм в одному нормативно-правовому акті, на наш погляд, якраз і можна досягти найбільш ефективного правового регулювання відносин у сфері господарювання, де тісно переплітаються інтереси особи, суспільства, держави.

Діалектика публічних і приватних інтересів у державному регулюванні економіки знаходить своє відображення у тому, що зазначені інтереси можуть взаємодіяти (поєднуватися) між собою, можуть суперечити одні іншим, можуть узгоджуватися чи враховуватися.

Разом із тим, протиставлення публічних і приватних інтересів у державному регулюванні економіки правовими засобами є неприпустимим, оскільки саме шляхом упорядкування публічно-правового регулювання приватноправових відносин можливо досягти оптимального (залежно від соціально-економічних умов, політичного розвитку суспільства, завдань конкретного історичного періоду) співвідношення публічних і приватних інтересів.

З урахуванням викладеного, вважаємо, що головним завданням держави залишається досягнення такого співвідношення шляхом застосування економічних чи адміністративних методів регулюючого впливу на економіку, а також різноманітних засобів і механізмів регулювання господарської діяльності.

Як зазначають В. Ф. Яковлев і Е. В. Талапіна, досягнення балансу публічного й приватного права в регулюванні економіки є одночасно і метою, і необхідною умовою її ефективного функціонування [11, с. 13].

У контексті дослідження господарських відносин зазначимо, що баланс публічних і приватних інтересів в економічній сфері, у випадках, коли йдеться про державне регулювання економіки, – це, як правило, тимчасове явище, це лише один із можливих станів їх співвідношення (їх рівновага), який, на нашу думку, не можна визначати як мету (проміжну чи кінцеву) регулюючого впливу держави.

Вважаємо, що про баланс інтересів можна говорити у разі, якщо йдеться про юридично рівноправних учасників тих або інших відносин (наприклад, інтереси сторін в господарському договорі). В усіх інших випадках держава в особі її уповноважених органів обирає найбільш оптимальні, на її погляд, методи (адміністративні чи економічні) впливу на економіку, на поведінку суб'єктів господарювання залежно від того, які саме інтереси – приватні чи публічні – вона збирається відстоювати, і якими нормами права – приватними чи публічними – вона цього має досягти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Курбатов А. Я.* Сочетание частных и публичных интересов при правовом регулировании предпринимательской деятельности / А. Я. Курбатов. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 212 с.
2. *Дзгоева Б. О.* Соотношение частных и публичных интересов в правовом регулировании рекламы: монография / Б. О. Дзгоева. – М.: Проспект, 2009. – 128 с.
3. *Вінник О. М.* Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: монографія / О. М. Вінник. – К.: Атіка, 2003. – 352 с.
4. *Крупчан О. Д.* Приватноправові та публічно-правові засади регулювання підприємницьких відносин / О. Д. Крупчан // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 12, 2013 р. / редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України, 2013. – С. 5–8.
5. *Дигесты Юстиниана*: перевод с латинского / отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М.: «Статут», 2002. – 584 с.
6. *Спасибо-Фатеева И. В.* Цивілістика: на шляху формування доктрин: вибр. наук. пр. / І. В. Спасибо-Фатеева. – Х.: Золоті сторінки, 2012. – 696 с.

7. Покровский И. А. История римского права / И. А. Покровский. – Вступит. статья, переводы с лат., науч. ред. и коммент. А. Д. Рудокваса. – СПб.: Издательско-торговый дом «Летний сад», 1998. – 560 с.
8. Лаптев В. В. Современные проблемы предпринимательского (хозяйственного) права / В. В. Лаптев // Предпринимательское право в XXI веке: преемственность и развитие. – М., 2002. – С. 3-41.
9. Щербина В. С. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – 6-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 640 с.
10. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень: науковий посібник / О. В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003. – 192 с.
11. Яковлев В. Ф., Талапина Э. В. Роль публичного и частного права в регулировании экономики / В. Ф. Яковлев, Э. В. Талапина // Журнал российского права. – 2012. – № 2. – С. 5–16.

In the article some problems of correlation of public and private interests are examined in economic relations. It is marked that exactly due to combination in GK of Ukraine and other acts of economic legislation of «public» and «private» norms the effective legal adjusting of relations is arrived at in the field of economic.

В статье рассматриваются некоторые проблемы соотношения публичных и частных интересов в хозяйственных отношениях. Отмечается, что именно благодаря сочетанию в ГК Украины и других актах хозяйственного законодательства «публичных» и «частных» норм достигается эффективное правовое регулирование отношений в сфере хозяйствования.